

CZÉBELY LAJOS

KOVÁCS VILMOS MÁSIK ÚTJA

Nézd a barázdabillegetőt. Egyensúlyozgat a nedves köveken, s az egyensúlyt csak röptében leli meg. Ilyen a szó – míg nem lendül imává.

(Francis Jammes: Méditations)

2007-ben, amikor a kárpátaljai értelmiségiek, irodalommal foglalkozók és irodalomkedvelők Kovács Vilmos kettős – születésének nyolcvanadik, halálának harmincadik – évfordulójára emlékeztek, belső kényszert éreztem, hogy én is szóljak a Vilmos közelében eltöltött egy évtizedről. Azonban meglepetéssel tapasztaltam, hogy nem is olyan egyszerű felidézni a csaknem négy évtizeddel korábban történetet, meg aztán a dolgok jelentése és súlya is megváltozott azóta.

Csupán annyi volt: alig tíz év. 1967 őszén láttam őt először a viski öreg templom kőfallal övezett kertjében. Arra, hogy milyen céllal látogatott Máramarosba és a stílusában évszázadok folyamán jócskán megsértett, a gótikát mégis messzire sugárzó templomunkba, nem emlékszem. Nem egyedül jött, vele volt két későbbi egyetemi tanárnőm Benkő Katalin és Gortvay Erzsébet. Az egyháztanács néhány tagjával, köztük apámmal, aki akkor kántori szolgálatot teljesített, beszélgettek. Nem tudtam odafigyelni beszélgetésük tárgyára, mert a találkozás jóleső izgalma öntötte el zsigereimet.

Én azelőtt élő íróval nem találkoztam, de Kovács Vilmos nevével már igen. Az *öreg béres* c. versét többször is elszavalták nagyközönség előtt a viski székgyár apám által vezetett színjátszó társulatából. A *Holnap is élünk*-re pedig a már abban az időben is működő saját szanatórium *vörös sarkában* bukkantam az orosz, ukrán és magyar nyelvű broszúrák között, amikor a Szovjetunió különböző részeiből gyógyulni vagy pihenni érkezett háborús veteránok, munkahősök számára játszani hívták meg kis zenekarunkat. Két éjszaka és egy nap alatt olvastam el. A regény körül örvénylő vitákról azonban csak jó tíz hónap múlva értesültem, 1968 augusztusában, miután az ungvári egyetem magyar szakos hallgatója lettem, és a már 1967-től működő *Forrás Ifjúsági Stúdió* tagjai (Balla Gyula, Balla Teréz, S. Benedek András, Dupka György, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Füzesi Magda, Györke László Fábián László és Zseliczki József) maguk közé fogadtak. Leginkább Stumpf Benedek Andrással, Fábián Lászlóval, Zseliczki Józseffel, Györke Lászlóval és Fodor Gézával

erősödött barátsággá kapcsolatunk. Mindez éppen az írógéppel sokszorosított *Együtt* című diáklap beszüntetése után történt egy évvel.

Ha nem is volt korai a Stumpf Benedek András vezetésével és Balla Gyula, Györke László, Punyko Mária és több diáktársuk közreműködésével elkezdett szamizdat-akció, de rossz időben történt (csak később jöttem rá, hogy a Szovjetunióban minden önálló cselekvés rossz időben történik), 1966-67-ben. Épp 1967 májusában, a Szovjet Írószövetség IV. kongresszusán fordul a tanácskozáshoz Szolzsenyicin a cenzúrát elítélő levéllel. Ez év nyarán az egyetem pártbizottsága éberségét bizonyítandó leállította a *Együtt*-folyamatot.

Később sokszor elgondolkodtam azon is, mi lehetett az oka annak, hogy a fiúkkal félszóból megértettük egymást. Valószínű, az otthonról, az egykori Ungból, Beregből, Ugocsából és Máramarosból hozott gondolkodásmód. Mindannyian protestáns családokból jöttünk, ráadásul Györke Laci apja református lelkész volt, Benedek András pedig „hetedíziglen prédikátorok fia”. Mindez nemcsak erős magyarságtudatot, de a hagyománytisztelettel párhuzamosan az új jelenségek megismerésének szüntelen vágyát is jelentette. Mindnyájunk családját érintette a sztálini retorzió és a földi szocializmus mindennemű nyomorúsága, s így lelkünk mélyén már gyermekkorunkban rendszerellenesek lettünk, és így váltunk képmutatókká a világ felé, mert látszólag igazi pionírok, komszomolok stb. voltunk (vagy nem voltunk).

Kovács Vilmos esetében teljesen más volt az indíttatás. Nemcsak azért, mert jó két évtizeddel idősebb volt tőlünk, hanem mert az ő apja már fiatal korában elfogadta azt a marxista vagy messianisztikus baloldali eszmét, amely szerint az öröknek tűnő úr-szolga viszonyt, ezt az örök emberi problémát egy forradalmi elmélet és gyakorlat az egész emberiségre és annak történelmére kiható módon véglegesen megváltoztathatja, és ha megváltoztathatja, akkor köteles is ezt tenni. Ez a hit uralta a családi légkört Gáton, és Vilmos is ebben nőtt fel. A szocializmustól remélte képességeinek szabad és tetszőleges kifejlesztését. Társadalmi igazságosságot és szabadságot remélt az új rendszertől, amelyben az ő felelősségvállalása is szükséges. Olyannyira így érzett, hogy 1944 őszén tizenhét éves fejjel felkérérdzkedik a nyugat felé tartó szovjet tankok egyikére, de a katonák elutasítják. Forradalmi romantikával átitatott lélekkel részt akar venni Európa felszabadításában.

De mindezt már meg is írták, ha jól emlékszem. Számomra fontosabb annak a kérdésnek tisztázása, hogy a gyökeres társadalmi átalakulás eszménye, amely – valljuk be őszintén – meghatározta az első három verseskötetének alaphangját (a harmadik 1962-ben jelent meg), hogyan alakul át az író környezetének erős kritikájává az 1965-ben megjelent regényében, a *Holnap is élünk*-ben. Felfedezhető-e életművében annak a nagy változásnak a nyoma, amely ki-mondatta, vagy leírta vele: *Uram, emeld fel csontig nyúlt testem!*

* * *

Keveset tudok Vilmosnak apjához fűződő viszonyáról, de azt igen, hogy hitt az apai örökségben. De nem összetettebb-e ez az örökség, mint amilyenek általában gondoljuk?

Vilmos skizmaként hordozza szívében az apja emlékét. Nemcsak azért, mert házkutatásokkal tartották stresszben gyermekkorának gáti otthonát és annak lakóit, hanem azért is, mert mind a csehszlovák, mind a magyar hatóságok (hiába ácsolta a felszabadító magyar csapatok számára a díszkaput) – kommunista párttagsága miatt – megfigyelés alatt tartották. A legérthetlenebb a leendő költő és apja számára azonban az általuk felszabadítóként tisztelt szovjetek viselkedése volt: akik munkatáborba hurcolták az apját. Jó lenne ismerni azoknak az „élményeknek” tartalmát, amelyről a testileg és lelkileg összetört apa beszámolt a családnak hazatérte után! Vagy nem is beszélt azokról, nem akarta a fiait kiábrándítani? Az azonban tény: azért vitték el a több ezer sorstársával együtt, mert magyar volt. Azt pedig, hogy az apát milyen gondolatok kínozták az alatt a kevéske idő alatt, amit a láger után itthon tölthetett, már csak a sírdombja őrzi.

Nem véletlen tehát, hogy az író *Holnap is élünk* c. regényének mélyén húzódó, de itt-ott a felszínre is törő egyik fontos gondolata a kárpátjai magyarság nemzeti sérelme. Tagadhatatlan, hogy Vilmos a szocializmus jegyében akarta átalakítani a világot, de az is, hogy egyre inkább szembe találja magát a szovjet szocializmus nemzetiségellenes megnyilvánulásával.

De jelen van egy egyetemesebb probléma is a regényben: a főhős, vagy ha úgy tetszik az író „szabad lelkiismeretének” kérdése. A lelkiismeret szabadsága életünknek abba a tartományába tartozik, ahol a külső hatalom és erőszak nem árthat. A vallás – vagy inkább istenhit — is ilyen, de arról később, mert Kovács Vilmos regénye megírásának idején és még évekkel utána is ateista. Legalábbis írásai azt sugallják. Lelkiismeretének szabadságát viszont őrzi, mint ahogy Somogyi Gábor is, s ezzel kilóg a társadalomból, mert a Szovjetunióban volt ugyan törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, de a hatalomnak és kiszolgálóinak nem volt szüksége rá. Egyébként is, akinek a lelkiismerete nem szabad, annak a törvény sem adhat szabad lelkiismeretet.

Be kell vallanom, most sem tartom megnyugtatóan hitelesnek a *Holnap is élünk* záró részét. Talán a hős teljes bukását hiányolom? De ugyanúgy vagyok a kárpát-ukrajnai magyar próza legszebb alkotásának kikiáltott *Kiskarácsony* című novel- lájával is: erőltetettnek és kissé idéltlennek tartom ennek a kivételes költői tisztasággal megírt műnek a csattanóját.

Egy olyan korban és egy olyan rendszerben, amikor és ahol csak a szocialista realizmusnak engednek teret, a regényíró maga is, önkakara ellenére,

elveszett egyén egy idegen tömegben. A tömeg irányítói pedig eleve gyanakvással nézik az író. Vilmos is csak úgy tudott regényével kifejteni alapvetően haladó tevékenységet, hogy a társadalom egészét nem kívülről ragadta meg, mint olyan tömeget, amelyet az elszigetelt egyén szemével néz, hanem belülről, mint amihez maga is hozzátartozik.

Az azonban nem kétséges, hogy Kovács Vilmos művészetének célja a valóság leleplezése volt, mint ahogy az sem, hogy a *Holnap is élünk* nem hagyta hidegen a befogadót. Lázba hozta, sőt beindította világképalkotó igényét azoknak is, akik nem olvasták, csak közvetve értesültek a műben felvetett gondolatokról.

Ebben a pillanatban is úgy állunk, hogy a szakma többé-kevésbé megfogalmazta az esztétikai (vagy nem is annyira esztétikai) véleményét a könyvről, de nem ismerjük az értelmező-műélvező közönség teljes körét, esetleg azoknak olvasatát. Mit olvasunk ki egyenként a műből, attól függően ki és mikor olvasta el? A másik kérdés az, hogy aki Kovács Vilmos regényét olvassa, vagy olvasni fogja, annak meg kell, meg kellesz tanulnia az akkori kárpátaljai (szovjet) kultúra saját-szerűségeit. Ha ezt nem teszi, fel tudja-e fedezni, hogy mi az a több a regényben, mint ami tárgyilag jelen van benne? Mit is akart az olvasónak elmondani? Mi lett belőle? Lehet, hogy más, amit akart? Számtalan kérdés vár még megválaszolásra, s az új nemzedékek számára mindegyik izgalmas feladat lehet.

Mindenesetre, mint minden hasznos regényre, a *Holnap is élünk*re is érvényes Félicien Marceau francia esszéista megállapítása, amely szerint „... a fény, amivel ezek a regények megajándékoznak minket, megmarad, nem huny ki, mert nem merőleges, hanem szétszórt, mint a lámpa, amelyet a könyv megvilágosítására tettünk oda, de az egész asztalt bevilágítja.”

A regény megjelenése körüli és utáni hercehurca nyilván befolyásolta Vilmos emberi és művészi magatartását. Ezt nemcsak a *Csillagfény*nél c. kötetből kitáruló új lelkiület erősíti meg, de az is, hogy egyre nagyobb érdeklődéssel fordult az írással próbálkozó fiatalabb nemzedék felé. Azonban bárki taglalta ezt a témát, mindig a Vilmos befolyása kerül előtérbe, senki sem szól arról, hogy netalán a fiatal írónemzedék is formált a mesteren.

***

A *Forrás* tagjai közül leginkább Stumpf Benedek András volt Kovács Vilmosra hatással. Ez nem véletlen, hisz Béni fejében már egyetemi diákévei elején összeállt a Vilmossal közösen írt és a szegedi *Tiszatáj*-ban 1970-ben megjelent *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* c. tanulmány anyaga, és ezen kívül minden, ami az elszakított nemzetrésztörténelmét, kultúrtörténetét illeti. Benedek András jól tudta, hogy kárpátaljai magyar irodalom nincsen, hiszen Trianonig Ungnak, Beregnek, Ugocsának és Máramarosnak önálló magyar kultúrélete nem volt. Azonban az 1944-től újra elszakított és szovjet

fennhatóság alá került nemzetrészmegmaradása érdekében – ha kényszermegoldásként is – létre kellett hozni egy látszólag ebbe a régióba gyökerező magyar irodalmat, mert azt, hogy mi kárpátaljaiak a magyar nyelvterületen létrejött két évezredes magyar kultúrának valamennyire részesei vagyunk, meg sem lehetett említeni. És mivel egyelőre ez a helyzet változtathatatlanok tűnt, az olvasók és írók tekintetében sivár és reménytelen viszonyok közepette külön tradíciót kellett teremteni. Ezt az örökséget hozza felszínre Benedek András „ősi kolostorok, történelmi várak, gótikus templomok tájékaról, a vidéken előforduló nótázó igricek, ferde kucsmájú kurucok, magas homlokú hitvitázók, humanisták egykori jelenlétéből” valamint a két világháború cseh uralom alatti évtizedek magyar irodalmi termésének átértékelésével.

Benedek András mindenkit számon tartott és igyekezett személyesen megismerni, aki a kárpátaljai magyar kultúra újraterejtésében számításba jöhetett. Előfordult, hogy a legfontosabb dolgaink közepette eszébe jutott, hogy találkoztól ígért a költő Ferenczi Tihamérnak, akit szembetegsége korlátozott többek között az utazgatásban is, s azonnal otthagyt a csapot-papot, és meglátogatta Tihamért Badalóban. A vidék Kazinczyja volt. Szellemi értékek után kutatott a múltban és a jelenben. Ars poeticája már ott húzódik Illyés Gyula *Ditirambus a nőkhöz* c. verséből általa szerkesztett szavalókórusban. Az alkotás az ungvári tévé akkortájt éledező magyar adásába is bekerült. Az első tévéfellépés okozta izgalommal fűjtük:

*Nem a kövek és nem a fémek,
Nem amik állják az időt!
Hanem a gyékény, a nád, a kéreg.
Nem az örök-élet-ígéret,
Hanem a törékenyek, engedők:
a fű, a lősz, a sás
lett tiltakozás.*

Ez az illyési gondolat bukkan fel később Kovács Vilmos *Két találkozás* c. írásában is, amellyel a 70 éves költő előtt tisztelegett a Kortárs 1972. novemberi számában.

***

Folytassuk onnan, hogy 1967-től működni kezdett a Kovács Vilmos, Fodó Sándor és Benedek András által fűtött kohó. Benedek András jól látta, hogy egy kisebbség kultúra nélkül, önálló hagyományértelmezés nélkül nem fog fennmaradni. Ezért szerkesztette az *Együtt* című szamizdat folyóiratot, megszervezte majd összetartotta az első félelem nélkül felnőtt írógenerációt, amely fórumot

talált és teremtett magának. Fodó Sándor az Ungvári Állami Egyetem magyar tagozatának bázisán hozott létre egy magyar együttest (énekar, férfi és női kamarakórus, tánckar, kis népi zenekar és szavalókórus), amellyel bejártuk Kárpátalja magyar anyanyelvűek által lakott nagyobb településeit. Mindenütt hihetetlen lelkesedéssel fogadtak a magyar szóra és dalra kiéhezett emberek.

Mindkét szerveződés — amellet, hogy egy jelentős diákközösséget kovácsolt össze (az egyetem többi fakultásán tanuló magyar nemzetiségű fiatalok is egyre nagyobb érdeklődést tanúsítottak a műkedvelő mozgalom iránt) —, egy még jelentősebb réteg figyelmét terelte a kárpátaljai magyarság problémái felé.

Közben a *Forrás Stúdió* is új tagokkal bővült, Benedek András megkért, hogy szóljak Pál Lajosnak, aki a zeneképző utolsó évfolyamára járt, látogassa meg összejöveteleinket. Lajos részt is vett néhány találkozón, de a mivel akkortájt a kijevei konzervatóriumi felvételit célozta meg, hamarosan elmaradt. Ekkor kezdtük el a szovjet éra alatt kiadott magyar nyelvű tankönyvek összegyűjtését, tele is lett az akkor Gorkijról elnevezett utca 19. szám alatti kvártélyunk (Sari Józseffel együtt béreltük) ócska tankönyvekkel. Hogy mi lett később a sorsa e kiadványoknak már nem tudom. Vilmos örömmel konstataálta a ténykedésünket. Jónak tartotta azt az elképzelést, hogy értékelni kell az addigi tankönyvtermést, és a tapasztalatok birtokában látni hozzá az újak megírására, amikor sor kerül majd rá.

***

1971 nyarán mialatt a népköltészeti gyűjtéseinket végeztük, a KISZ-ben megjelent *Elidegenedés?* című cikk tárta a nyilvánosság elé a „Forrás” Irodalmi Stúdió tagjainak „bűneit”. Az ott felsorakoztatott okfejtésből mára csak annyi maradt bennem, hogy a cikk szerzője az életigenlő verseket hiányolja a fiataloktól, sokallja a „borúlátó, destruktív szellemű, olykor morbid” verset, s mindezt legfőképpen azért, mert az ifjúság eme elkeseredése csak megjátszott. Az ez év szeptemberében elkészült válasz, amely főleg Vilmos munkája volt, s amit *I. Beadvány*-nak nevezünk, vitát keltett magán a „Forrás”-on belül is, hiszen az új tagokkal gyarapodott (és nem megszűnt) közösség több tagja, ha egyetértett is a beadvány tartalmával, kevesellte a csupán irodalompolitikai kérdések felvetését, és sokallta benne a személyeskedést. Fodó Sándor tanácsára —, aki minden fontosabb kérdésben kikérte Vilmos véleményét (a fordítottja is igaz) — bővült ki a fogalmazvány a magyar nyelv használatával foglalkozó és egy a kárpátaljai magyarság kulturális életét koordináló testület szükségességét szorgalmazó oldalnyi szöveggel.

Tekintet nélkül arra, hogy mindez a szocializmus megtisztításának jegyében történt, az illetékes szervek — mind a KISZ vezetése, mind a Területi Pártbizottság — részéről nagy volt a felhőrdülés. Ezek után már mindnyájan (Vilmos is

belátta) egyetértettünk abban, hogy elodázhatatlanná vált a helyi magyarság sérelmeinek teljes felsorolása. 1972 tavaszára elkészült a *II. Beadvány*, amelyben a sérelmek felsorolásán kívül azok a kérések is megtalálhatók, amelyek teljesítése nélkül sem akkor, sem most nem képzelhető el a kárpátaljai magyarság megmaradása és fejlődése. A *Beadvány*hoz titokban gyűjtött 1660 aláírás sok munkával járt, de gyorsan és sikerrel végződött, hiszen az aláírt példányok végül is eljutottak rendeltetési helyükre. Mindenkinek megvolt a saját közege, feladata. Fábíán Lacival Ugocsában, főképpen Nagyszőlősen gyűjtöttük az aláírásokat. Emlékeim szerint a *Beadvány* kéréseire válaszként kapott retorzió (S. Benedek kirúgása a Kárpáti Kiadóból és Fodó menesztése az egyetemről, a *Forrás* tagjainak megbuktatása, vagy tanulási joguk felfüggesztése, a falujáró műkedvelés megszüntetése stb.) és Vilmos önkéntes távozása a Kárpáti Kiadóból egyikünknek sem vette el túlságosan a kedvét. Bárhogyan is igyekeztek megbélyegezni, nem tartottuk magunkat törvénytörőknek. Úgy véltük: sem az irodalmi műhely életben tartása, sem a nemzeti kultúrát némiképpen továbbéltető műkedvelés, sem nyári Bereg, Ugocsa, Máramaros megyei sátorozások, népköltészeti gyűjtések nem ártnak a szovjet ideológiának. Egyszerű, maguktól érthető dolgokra vágytunk. Én legalábbis olyan állapotról álmodoztam, amilyen Jugoszláviában volt, ahol nem számítottak tabunak olyan kérések, hogy a kisebbség nyelve hivatalos nyelv legyen az állami szervezetben, hogy az érintettek igazgassák a számunkra fontos intézményeket, vagy hogy komoly állami funkciókat az önkormányzatok lássanak el. (Ne feledkezzünk el arról, hogy a múlt század hatvanas éveinek vége felé járunk, amikor enyhülés következett be Jugoszlávia központi kisebbség-politikájában, amelynek folytatásaként az 1974-es alkotmány széleskörű, korábban soha nem látott autonómiát adott a Vajdaságnak és Koszovónak.) Tudtuk azt is, hogy vannak velünk együttérző magyarok, különösen az értelmiségiek köreiből (hiszen akikkel csak találkoztunk: Bessenyei György, Hársfalvi Péter, Jobbágy Károly, Mező András, Sebestyén Árpád, Szokolczay Lajos, Vekerdi József és még érdemes lenne átgondolnod, milyen sokan voltak), de az anyaország hatékony közjogi segítségére identitásunk megőrzéséhez nemigen számíhattunk.

Az is egyre jobban elkeserített bennünket, hogy sokan, akik az üggyel látzólag azonosultak, segítettek annak lebonyolításában, vagy aláírták a beadványt, később feletteseik által megijesztve egyre-másra jöttek panaszaikkal, azal vádoltak, hogy bajba kevertük őket. Vilmos kedélyállapotán is jelentkezett a változás, ami nem csoda, hiszen tanúja voltam egyik Beregszászba való utazásunkkor, miként csukódtak be előtte egyes addig magukat barátjának valló személyek ajtajai. Láttam Vilmos máskor határozott, tiszta tekintetén az elbizonytalanodást. Nem is az fájt, hogy kevesebb lett a barát, hisz nyilván a félreállók

nem voltak igazi barátok, hanem az, hogy egy magyar nemzetiségnek nevezett embercsoport, bizonyos erkölcsi közösségben élő emberek nem vállalják azt a próbát, amit ki kell állniuk, hogy megmaradjanak azok, akik voltak. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy megírja 1975-ben a *Nagy valóság*-ot, ami engem személyesen igen felháborított. Közvetlen az írás magyarul való megjelenése után egy nagyon esőre hajló napon találkoztam beszélőtünk meg a beregszászi Korzón, s én akkor nagyon elhatároztam, hogy kifejezem rosszallásomat a *Nagy valóság* megjelenése miatt, de amint összenéztünk, elszégyelltem magam, s lemondtam a tervemről. Hát ki is vagyok én, hogy mások felett ítélek?

1972-ben egy árnyalattal sötétebbé vált körülöttem is a világ, Fábíán Lacit bevonultatták a szovjet hadsereg németországi hadsereg-csoportjába sorkatonai szolgálatra, Béni már egy fél éve katonáskodott, Györke Lacit is szovjet katonai mundérba öltöztették, majd Fodor Gézát is. Fodó Sándor Észtországba utazott egy évre (igaz nem bírta ki annyi ideig, s hamarosan hazatért), de megígértette velem, hogy lehetőleg minden nap meglátogatom Vilmost, mert nincs túl jó lelkiállapotban. Egyre gyakrabban vetődött fel ezekben a hónapokban a súlyosan, igazságtalanul és sokszor megbántott romániai magyar költő, Szabédy László neve, aki a magyar egyetem megszüntetése elleni tiltakozásul a vonat elé vetette magát, és aki Vilmoshoz hasonlóan magyar őstörténet-kutatásba fogott. Egy szóval: féltettük. Én teljesen időzavarban voltam (erre jóval később jöttem rá), hiszen nem tudtam, hogy a Szabédy-ügy már 1959-ben lezárult. Jelen idejűnek hittem. Tényleg időzavar volt a fejemben, ezért tartottam telitalálatnak Vilmos fia, Gáti Kovács István 1989-ben megjelent regényének címét. Az *Időzavar* c. regény elolvasása nélkül szegényebb lenne a Kovács Vilmosról kialakult képem.

Az is nehezítette helyzetünket, hogy szinte valamennyien a jelen problémái elől való menekülésnek véltük Kovács Vilmosnak a magyar őstörténetben történő elmélyedését. „Most nem ezt kellene csinálni” – mondogattuk, de ezt azért Vilmos előtt egyikünk sem hangoztatta. Én pedig ígéretemhez híven, vagy egyedül, vagy Sari Jóskával, leggyakrabban Zseliczkivel sűrűn látogattam Vilmost. Hűségesen végighallgattuk lelkes előadásait a honfoglaló magyarságról, az akkor még újszerűnek tűnő nyelvi rokonításait az iráni török népekkel. Néha, ha ideje engedte, Vilmos felesége, Éva is leült közénk. Lassan megértettem, hogy mindaz a szakmai és egzisztenciális sérelem, ami a hetvenes évek elejére összegyűlt Vilmos életében, arra a felismerésre juttatta, hogy ha a brezsnyevi korszak magába olvasztó, elnyelő hatalma megfojt, elfojt minden ellenállást, akkor meg kell fogadni Németh László tanácsát: „*az idő rügyei megcsaltak, ráglatok gyökereket.*” Ezért fordulhatott a kezdetek felé, azokhoz, akik évszázadokkal előttünk jártak.

***

Ha egyedül csöngettem be hozzá, szívesen fogadott, asztalán az elmaradhatatlan kávé, hamutálka és az akkurátus betűivel teleírt kéziratok mellett az épp használatban levő szakirodalom kisebb nagyobb halmaza. Igyekezett meggyőzni, ha kétségeim támadtak a nyelvészeti bizonyításaival szemben. Sok mindent nem értettem még akkor, meg amúgy is a finnugor nyelvrokonítás tudományát tanultam az egyetemi előadásokon. De előfordult, hogy teljesen másféle dolgokra terelődött a szó. Leginkább az irodalomra. Számomra akkor még kevésbé ismert kisebbségi sorsban alkotó írókról, költőkről tartott kiselőadásokat. Megtudtam, ki Tózsér Árpád, Nagy Pál, Tolnai Ottó, Székely János, Szemlér Ferenc és Méliusz József. Frissítően hatottak ezek az órák reám, aki az egyetemi előadásokon Szauder József és Szabolcsi Miklós ideológiának alárendelő szempontjai szerint tanultam a magyar irodalmat. Azóta már tudom, hogy értékrendjük nem a szabad ember értékrendje volt. De beszélt Vilmos André Frénaud-ról, a misztikumot ostromló francia költőről, a költészet és az élet összekapcsolásán fáradozó Jean Rousselot-ról, az antifasiszta, de magát a szocializmussal el nem kötelező Hans Magnus Enzensbergerről. Jól ismerte a kortárs szovjet irodalmat: Szemjon Kirszanovot, az odesszai, szójátékokat és groteszk elemeket kedvelő orosz költőt, a grúz Miha Kividzét, az abház, de oroszul író vers- és prózaíró Bulat Okudzsavát, az azerbajdzsán, de erősen szovjet költőt és drámaíró Rza Raszult, és természetesen a merész tér- és időbeli asszociációk költőjét, az orosz Andrej Voznyeszenszkijt. Említette még Vera Boguszlavszkaját, Bagrat Sinkubát és Mihail Lukanyint is, akiket – bizonyára szégyen —, de ma sem ismerem.

Meleg szavakkal szólt Annus Józsefről, Fogarasi Máriáról, Kertész Lászlóról, aki méltatta a *Csillagfény*nél és leginkább Ilia Mihályról, látszott az arc kifejezésén, hogy ezek a nevek szép emlékeket támasztottak benne.

Így, emlékezés közben megjelenik előttem Vilmos könyvespolca is. Nem volt sok könyve, de jól megválogatott. Az alsó polcon állt Jávor Ottó *Talajvíz* című kötete. Ennek a diákjai számára is oly kedves székesfehérvári irodalomtanárnak hatása sokkal nagyobb volt Vilmosra, mintsem gondolnánk. Nem csupán a *Hozsanna néked* c. verséhez választott mottót a *Talajvíz* c. elbeszélésből, de a kötet írásainak túlságosan magányukba zárkózó szereplői is rokonságot mutatnak a *Holnap is élünk* szereplőivel.

***

Miután befejeztem az egyetemet, s Kovács Vilmos szülőfalujában, Gáton jutottam tanári álláshoz, találkozásaink megritkultak. Igaz, eleinte csaknem minden héten meglátogattam Ungváron. Ha Fodó Sándorhoz mentem, feltétlen benéztem hozzá is. De közösen S. Benedek Andrással, Fábíán Lászlóval és Györke Lászlóval (kis beregszászi csoportunkkal) is gyakran tiszteletünket

tettük nála. Később ő is rendszeresen meglátogatta idősebb öccsét, Emilt, az iskola igazgatóját Gáton, és a Beregszászban élő fiatalabbikat, Miklóst. Váratlanul rátörő betegsége mindnyájunkat elkeserített, de ungvári műtétje után bizakodók voltunk. Közelgő 50. születésnapja előtt arról beszélgettünk, hogy valahol a szabadban a barátokkal is meg kellene ünnepelnünk ezt a jubileumot. Zseliczki Józsi azonnal szólott: Kiszegjőcön a kertjük rendelkezésünkre áll, sőt ha elromlana az időjárás, ott a lakásuk, és közel is van Ungvárhoz, ne kelljen Vilmosnak sokat utazni. 1977. június 5-én délutánra gyűltünk össze. Míg a szabad tűzön főtt az enniváló, Vilmos felesége, Éva és Zseliczki felesége, Magda, a konyhában tevékenykedett, mi, férfiak borozgattunk, s közben beszélgettünk. Igaz, már rég nem a rokon Kis-Kovács Jánosról, Kun Béla egykori testőre életéről tervezett dokumentumregényről. Hol volt az már? Inkább Hérodotoszról, Hérodotosznak a szkítákra vonatkozó leírásáról, amely szerint *a szkíta rabságban nem tartható, inkább az életét adja fel.*

Később énekeltünk. Zseliczki áthozott valahonnan a szomszédból egy harmonikát és a nyakamba akasztotta. Ott folytattuk, ahol Fábíán Laci behívásakor öt évvel azelőtt Tiszaújlakon abbahagytuk. Főleg népdalokat, népbaladákat énekeltünk a kárpátaljai gyűjtésből és természetesen magyar nótákat. Vilmos váratlanul arra kért, hogy játsszam el *Rákóczi megtérését*. Hozzá is fogtam, s ő dalolni kezdett:

*Fülembe csendül egy nóta még,
Ott szunnyadott már a szívembe rég.
A dajkanóták emléke kél,
Egy árva népről bús dalt regél.
A hársfák lombja szomorúan rezdüil,
Lassú sóhajtás száll, miként a szél.
Hazámba vágyom, Duna-Tisza partja vár,
Szébb ott az álom, szébben dalol a madár.*

*Csak most születtem, most érzem én,
Csinált a jókedv, nem igaz e fény.
Latorca partján a nóta más,
Leányok ajkán galambsírás.*

*Legények ajkán csatakiáltók hangja,
Sodor mint orkán, vihar, zokogás.
Hazámba vágyom, Duna-Tisza partja vár,
Szébb ott az álom, szébben dalol a madár.*

Őszintén szólva meglepett, hogy nem csak a dallamát, de a pontos szövegét is ismerte a Kacsóh Pongrác, Pásztor Árpád és Sassy Csaba daljátéka részletének.

Estére elromlott az idő. Nem emlékszem, hogy ezek után még találkoztunk volna.

* * *

Többször végig- és átgondoltam ezeket az éveket, de sem beszélgetéseinkben, sem Vilmos verseiben vallásos hitre még utalást sem találtam. Inkább ördögöt említett a kereszten, mint hogy hitéhez támaszt keresett volna Istenben. Még a kereszténység előtti isteneket is szívesebben emlegette, bizonyára magához illőbb társaságnak tartotta őket. Talán csak egy verse kivétel. Balla D. Károly észrevétele szerint a *Csillagfény*nél c. kötet *Éjszaka* c. versében láthatjuk megjelenítve eszme (Isten) és matéria (Mindenség) szembenállását, utóbbinak az előzőhöz képest másodlagos voltát. Még a számomra oly kedves írásában, a már említett, a 70 éves Illyés Gyulát köszöntő *Két találkozásban* is, amelyben a költészet mellett mint *tudós varázslat* mellett tesz hitet, az *Egész igazát* vigyázó Uram-embert emlegeti és sehol az Uram-Istent.

Ezért hatott revelációként, mikor – már Vilmos halála után – elolvastam a *Testamentumot*. Egy eddig rejtett valami vált nyílttá ebben a versben. Nem a korban volt rejtett, hanem Vilmosban magában. Az, hogy a nagybeteg költő utolsó nagy versében harcostársainak érdekében akar szólni szinte jelképes, de megdöbbenően új Kovács Vilmost és életművét ismerve az, hogy Istenhez fordul segítségért.

Ez a vers bizonyítéka annak, hogy Kovács Vilmosnak mind a költőnek, mind az embernek van egy másik útja is.

Jelenits István szerint a létben tájékozódó ember számára a *világ* szó fogalompárja az *Isten*. Kovács Vilmos ebben az utolsó versében beismeri, hogy bármilyen esendők vagyunk, valljuk, hogy Isten képére teremtettünk („*Ismerd fel bennem halandó másod...*”). Sőt, még tovább is lép: a teremtésből a költő is kap egy részt (...*megjártam én is poklod, ha teremtésed csodája hívott, kiosztva részem.*) Azzal, hogy Istent „magunkhoz hasonlóan gondoljuk, éppen a világgal szemben, mert a világgal szemben valónak érezzük önmagunkat is, létrejön a másik fogalompár: az Isten és az ember.

Kovács Vilmos *Testamentum* című költeménye bizonyítéka annak, hogy a költő élete végén Isten közelébe kerül bizonyítékául annak, hogy nemcsak a hit, hanem az elmélyülő értelem is elvezet Istenhez.

Kovács Vilmos, felesége, Éva,
S. Benedek András

A munkácsi Várban (1975)
(Balról: Czébely Lajos, Balla Gyula,
Fodó Sándor, S. Benedek András)
A felvételt Györke László készítette

Jegyzőkönyv

A Forrás Stúdió 1971 október 13-án megtartott összejöveteléről

Résztevők: Balla Teréz, Benedek András, Czébely Lajos, Fábíán László, Fodor Géza, Sari József, Tóth István, Zselicki József;

1. napirendi pont: a Forrás nyári gyűjtőútjának megtárgyalása.

A gyűlés résztvevői meghallgatták és elfogadták Benedek András beszámolóját.

2. napirendi pont: A forrás szervezeti átalakításának kérdése.

A gyűlés elfogadta az új szervezeti szabályzatot, megalakultnak nyilvánította az ungvári és a beregszászi helyi csoportokat. A Szervezet vezetésére a következő héttagú választmányt jelölte: Benedek András, Czébely Lajos, Györke László, Fodor Géza, Sari József, Zselicki József;

3. napirendi pont: A kárpátaljai magyar kultúra múltjának és jelenének felmérése céljából a Forrás tagjai egyéni munkatervet készítenek, amelyeket a Stúdió gyűlése hagy jóvá. (Határidő: 1 hónap.)

4. A stúdió kárpátaljai tankönyvkönyvtár létrehozását határozta el.

A jegyzőkönyv hitelül: *Zselicki József, CzébelyLajos, Sari József*

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

a Forrás Stúdió 1971 október 13-án megtartott összejöveteléről

Résztvevők: Balla Teréz, Benedek András, Cébely Lajos, Fábrián László, Fodor Géza, Sari József, Tóth István, Zselicki József;

1. napirendi pont. A Forrás nyári gyűjtőútjának meg tárgyalása.

A gyűlés résztvevői meghallgatták és elfogadták Benedek András beszámolóját.

2. napirendi pont. A Forrás szervezeti átalakításának kérdése.

A gyűlés elfogadta az új szervezeti szabályzatot, megalakultnak nyilvánította az ungvári és beregszászi helyi csoportokat. A Szervezet vezetésére a következő héttagú választmányt jelölte: Benedek András,

Cébely Lajos, Györke László, Fodor Géza, Sari József, Zselicki József;

3. napirendi pont. A kárpátaljai magyar kultúra múltjának és jelenének felmérése céljából a Forrás tagjai egyéni munkatervet készítenek, amelyeket a Stúdió gyűlése hagy jóvá. (Határidő: 1 hónap).

4. A Stúdió kárpátaljai tankönyvkönyvtár létesítését határozta el.

A jegyzőkönyv hiteléül:

Handwritten signature: Csebely Lajos